

УДК 342.519 (477)

В. В. Сухонос (мол.), д-р юрид. наук, професор кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України"

АНАРХІЧНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена анархічній проблематиці. Зокрема, анархія розглядається як одна з моделей організації громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, анархія, анархізм, демократія.

Постановка проблеми. Як відомо, існують п'ять основних моделей організації громадянського суспільства залежно від його взаємодії із державою. При цьому, якщо авторитарна, ліберальна та демократична моделі дійсно наголошують на можливості співіснування держави і громадянського суспільства, то тоталітарна модель фактично знищує останню, що й було доведено під час існування СРСР.

У цих умовах особливу зацікавленість викликає крайня протилежність тоталітарної моделі, яка пов'язана із анархізмом, котрий, як відомо, навпаки, нівелює державу, віддаючи першість саме самоорганізації суспільних процесів, тобто, фактично, громадянському суспільству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії громадянського суспільства і держави в цілому та її окремих інститутів зокрема аналізували у своїх працях видатні вчені та правознавці України, країн близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, на питання, пов'язані із проблематикою громадянського суспільства, звернули свого часу такі дослідники, як В. Медведчук [9], О. Скрипнюк [11] та ін. Проте існують і певні дослідження анархії, у тому числі й анархії в Україні. У переважній більшості публікацій, які так чи інакше досліджували питання українського анархізму, ставлення до нього, здебільшого, є або нейтральним, або негативним. Зокрема, відомий російський політолог М. Холодний, звернувши увагу на схильність українців до анархії, оцінив цей факт вкрай негативно - як схильність до самознищення [16]. Досить негативно оцінив означену схильність і відомий український історик М. Чугуенко [17, с. 237]. Свого часу на певні риси анархізму у політичному режимі України звернув свою увагу й автор цієї статті [14, с. 159-160].

Невирішені раніше частини проблеми. Не применшуючи значущості доробку вищезгада-

них науковців, слід визнати, що в Україні відсутні фундаментальні дослідження, які пов'язують позитивні риси анархії та громадянського суспільства, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію і практику формування і функціонування громадянського суспільства в нашій державі.

Мета статті - висвітлення питань, пов'язаних з анархічною моделлю організації громадянського суспільства. Дія реалізації цієї мети слід вирішити наступні взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати анархізм у контексті політико-правової ідеології; по-друге, дослідити анархічну складову українського суспільства як важливого елемента формування громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. На протигагу тоталітарній, за анархістської або анархічної моделі держава відсутня, а суспільна сфера повністю поглинається громадянським суспільством.

У даному випадку мова йде не про анархію як таку, що здебільшого є синонімом хаосу і безладдя.

Витоки анархізму сягають далекої давнини. Відомий китайський філософ і політичний діяч доктор Сунь Ятсен свого часу ототожнив з анархізмом доктрину даосизму [12, с. 650]. Дійсно, ще у знаменитому стародавньому трактаті "Дао де цзин" китайського філософа Лао-цзи вказувалося, що "найкращим правителем є той, про якого народ знає лише те, що він існує" [4, с. 14].

Класики "наукового анархізму" (М. Бакунін, П. Кропоткін, М. Штирнер та ін.) розглядали анархію як синонім свободи від державного втручання. Зокрема, основоположник анархокомунізму князь П. Кропоткін наголошував, що анархізм є представником "...творчої сили самого народу, який прагне виробити установи звичаєвого права, які вберегли б його від охочої панувати меншини. Силою ж народної творчості та творчої діяльності народу, що спирається на сучасне знання і техніку, анархізм прагне й тепер створити установи, які б забезпечили вільний

© В. В. Сухонос (мол.), 2015

розвиток суспільства" [7, с. 191]. Таким чином, філософія анархізму передбачала розвиток громадського самоврядування всупереч розвитку держави, а тому віддавала перевагу громадянському суспільству.

Анархічна модель історично є досить близькою для України, про що свідчить історія нашої країни. Зокрема, можна загадати українське козацтво (Військо Запорозьке), яке обирало собі гетьманів. Відомий французький мандрівник інженер Гійом Левассер де Боплан описував порядок виборів гетьманів запорізьких козаків: "Ось як відбуваються вибори ватажка: збираються усі старі полковники та діди, що користуються найбільшою шанною серед козаків, кожен висловлюється на користь того, кого вважає найбільш здібним, і той, хто отримує найбільшу кількість голосів, визнається обраним. Якщо той, хто обирається, з неохотою отримує цю посаду, відмовляючись неспроможністю та негідністю або посилається на малий досвід, це анітрохи йому не допомагає; йому відповідають, що, скоріше за все, він дійсно є не гідним такої честі і відразу ж убивають його на місці, немов зрадника, хоча у даному випадку вони самі вчиняють зраду... Якщо ж обраний козак бере собі звання начальника, він дякує зібранню за честь, хоча сам він і визнає себе негідним її і нездатним до заняття такої значної посади; однак він обіцяє, що своєю працею та піклуванням спробує зробитися гідним честі служити усім взагалі і кожному окремо і що життя його завжди буде присвячене служінню своїм братам (так вони називають одне одного). При цих словах усі аплодують йому з криками: *Vivat! Vivat!* Потім кожен підходить у посадовому порядку і кланяється йому, а начальник тисне йому руку, що складає звичайне між ними вітання.

Таким є обряд виборів начальника, який часто відбувається серед пустинних степів. Цей начальник, якому вони беззаперечно підкоряються, їхньою мовою називається гетьманом" [3, с. 371-372].

При цьому не слід забувати, що козаки не лише самі обирали гетьмана, а й могли силоміць усунути його від влади, про що, наприклад, свідчить доля гетьмана І. Брюховецького, який отримавши владу за допомогою козаків, врешті-решт був ними вбитий за спроби обмежити їхні права та вольності [8, с. 335].

Сучасні українські історики наголошують на існуванні так званої "Козацької держави" [6, с. 172]. Проте цей термін є некоректним із суто юридичних причин, адже для "козацької держави" не було характерним ані право суверенітету

(верховенство належало спочатку Речі Посполитій, а потім Московському царству і Російській імперії), ані наявність державного механізму, ані інших ознак, що притаманні будь-якій державі. На нашу думку, українське козацтво жило в умовах анархії з її свободою та самоврядуванням. Козаки самі вирішували свої справи і формально (а іноді й фактично) не залежали від наказів державних чиновників.

У ХХ столітті анархічна модель була реалізована на теренах України в рамках "Селянської Радянської Республіки" з центром у Гуляйполі, лідером якої був Н. Махно [15, с. 230-231].

Як відомо, у 1919 р. махновці звільнили від денікінців величезний район, що охоплював частини Херсонської, Київської, Таврійської, Катеринославської губерній з населенням у кілька мільйонів чоловік. Силами Культпросвіти (Культурно-просвітницький відділ Військово-революційної ради махновської армії на чолі з В. Воліним) на всьому просторі повернення махновців йшла масова агітація селян, що закликала до повстання проти білих.

Відбулися й активні дії, які були пов'язані із практичною реалізацією ідей Гуляй-Польського союзу анархістів, який, як відомо, своїм завданням бачив пропаганду анархізму, організацію вільних селянських комун і економічних робочих спілок, а також встановлення зв'язків між містом і селом з прицілом на створення в майбутньому безвладної трудової комуні робітників і селян.

Так, зокрема, 26 жовтня 1919 р. у №4 "Вільного Бердянську" - друкованого органу махновців Бердянського району, з'явилось оголошення ініціативної групи бердянських вчителів: "Внаслідок від'їзду багатьох викладачів з кадетською армією, навчання в окремих школах міста та повіту не проводяться. Водночас у місті є маса безробітних учителів, яка могла б продовжити перервані заняття. На підставі викладеного ініціативна група безробітних учителів та вчительок запрошує товаришів на збори, які відбудуться 26 жовтня у неділю об 11 годині дня у приміщенні культурно-просвітницького відділу (Біржевий проспект, 9). Внаслідок того, що збори скликаються удруге, вони будуть вважатися дійсними за будь-якої кількості присутніх" [10, с. 217]. Масова самоорганізація охопила всі вікові групи. Навіть юнацькі організації Вільного району (так називалася територія, що контролювалася Н. Махно) об'єднувалися в Будинок юнацтва, який був покликаний давати робітничо-селянській молоді знання, розвивати у неї самостійність та індивідуальну

творчість. На думку анархістів, це дозволить у подальшому забезпечити їй "природний розвиток вільного суспільно-соціального життя" [1, с.58].

Отже, незважаючи на те, що Н. Махно був анархістом, а отже відкидав ідею держави як такої, процеси самоорганізації суспільства під час його діяльності фактично призвели до появи зародків громадянського суспільства.

Таким чином, анархістська модель створює громадянське суспільство, яке, поглинаючи собою усе суспільство, ліквідує саму можливість існування держави.

Утім вона здебільшого недооцінюється, про що, зокрема, свідчать як Помаранчева революція, так і Євромайдан.

Справа в тому, що здебільшого перехід від тоталітаризму до демократії відбувається "зверху" - шляхом реформування держави. Це, зокрема, спостерігалось в СРСР 1985-1991 рр. та в Україні в 2004-2013 рр. [13].

На наше переконання, усі спроби демократизації в Україні відбувалися в умовах недооцінки анархічної моделі взаємодії держави і громадянського суспільства, яке, як ми бачили вище, є історично характерним для України. Саме через цю недооцінку президент та його оточення сприйняли Майдан як аналог "руського бунту", який достатньо розігнати і все заспокоїть.

"Проте, - як зазначав відомий український філософ С. Дацюк, - вже тоді проявилася особлива властивість Майдану - егрегор народу. Це означає, що на території Майдану в процесі самоорганізації виникла особлива моральна атмосфера довіри людей одне до одного, взаємодопомоги, ввічливості та толерантності. Суперечки і конфлікти в такій атмосфері здаються недоречними. Приїжджаючи гості швидко відчувають цей особливий дух і швидко стають своїми... Майдан пропонує світу свою інновацію... Це мережева довірливість (сперантизм) і економіка дарування (донатизм). Україна в історії так часто виживала всупереч державі, що її громадянське суспільство виявилось мало пов'язаним з державними структурами. Тому соціальні мережі в Україні набагато важливіші, ніж в будь-якій іншій країні світу. Майдан проявив всередині свого егрегора структуру громадянського суспільства України - представників місцевих громад,

які зорганізувалися самі собою в довірчу мережу і змогли повстати проти кримінально-корпоративної системи. Ці самоорганізовані громади виявилися зовсім не тим набором місцевих територіальних співтовариств, які останні десятиліття світові нав'язувала держава. Майдан став соціальною мережею, розгорнутою на топологічному просторі довірчих зв'язків, де географічний простір стає неважливим" [5].

Ця ідея є близькою й для відомого російського художника-акціоніста П. Павленського, який, зокрема, під час Євромайдану перебував у Києві і характеризував його в рисах, аналогічних думці й автора цієї статті: "Якщо говорити про такий собі ідеал суспільства - анархо-комунізм, наприклад, - він зараз і відбувається на Майдані. Ось ці всі субкультурні суперечки про домінування правих чи лівих — це повна маячня. Сама структура, в якій... і робітники, і студенти перебувають разом: всі, кому потрібна одяг або їжа, можуть взяти її безкоштовно, ті, у кого є можливість, несуть їжу та одяг для інших. Ті, у кого немає можливості щось віддати, може стати волонтером, зробити якусь роботу — це і є суспільство в його ідеальному стані самоорганізації. І для порядку не потрібна ніяка поліція. Немає ніякого мародерства" [2].

Зрозуміло, що анархічна модель є недоречною в сучасних умовах розбудови України як демократичної, правової та соціальної держави. Ця модель є тимчасовою, проте вона, як ніяка інша, дозволяє громадянському суспільству відчувати свою роль у процесах сучасного державотворення, що є дуже актуальним зараз - в умовах повернення України до парламентсько-президентської системи та війни з російською агресією. Втіленням анархістської моделі зараз стають і волонтерський рух, і добровольчі батальйони, завдяки яким Україна фактично бореться за свою незалежність.

Висновки. Таким чином, в умовах залучення окремих елементів анархічної моделі організації громадянського суспільства (перш за все, самоорганізації) держава втрачає свій авторитарний потенціал і країна все більшою мірою набуває рис демократії. Виходячи ж з історії, Україна має колосальний демократичний потенціал, але реалізувати її без урахування вищевказаних елементів буде вкрай важко.

Список літератури

1. Азаров В. В. Старобельское соглашение / Вячеслав Валентинович Азаров. - Одесса : ДП "Набат", 2011.— 228 с.
2. Баздирева А. Майдан - торжество самоорганизации и победа над тиранией аппарата власти [Электронный ресурс] : [интервью с художником-акционистом Петром Павленским] / Ася Баздирева // Art Ukraine. - 2013. -

18 декабря. - Режим доступа: <http://armkraine.com.ua/a/petr-pavlenskiy-quotmaydan-i-pobeda-nad-tiraniey-apparata-vlastiquot/#.VTCgsKayHXU>.

3. Боплан. Описание Украины и реки Борисфена, в просторечье именуемого Непр или Днепр, от Киева до моря, в которое эта река впадает / Боплан // Чтоб вовек едины были. Век XVII / Сост. Я. Д. Исаевич. - М. : Молодая гвардия, 1987. - С. 350-377. - (История Отечества в романах, повестях, документах).
4. Дао дэ цзин / [пер. с древнекитайского Ян Хин-шуна] // Дао: гармония мира. - М. : ЭКСМО-Пресс, Харьков : Фолио, 1999. - С. 7-34. - (Серия "Антология мудрости").
5. Дацюк С. Что такое Майдан? [Электронный ресурс] / Сергей Дацюк // Українська правда. - 2014 - 20 лютого. - Режим доступа : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5305cb8896062/>.
6. Кормич Л. І. Історія України : підручник / Л. І. Кормич, В. В. Багацький. - К. : Алерта, 2004. - 407 с.
7. Кропоткин П. А. Современная наука и анархизм / Петр Алексеевич Кропоткин // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / [рук. проекта Г. Ю. Семигин и др. ; ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин (председатель) и др.]. - М.: Мысль, 1997-1997. - Т. IV: Политическая мысль в России: вторая половина XIX-XX в. - 1997. - С. 191-196.
8. Маркевич М. Історія Малоросії / М. Маркевич; ред. Ю. С. Шемшученко. - К. : Ін Юре, 2003. - 664 с.
9. Медведчук В. В. Громадянське суспільство: Український вимір : монографія / В. В. Медведчук. - К. : Логос, 2012. - 568 с.
10. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921 : Документы и материалы // Крестьянская революция в России. 1902-1922 гг. : Документы и материалы / Под ред. В. Данилова и Т. Шанина. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. - 1000 с.
11. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : [монографія] / Скрипнюк О. В. - К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. - 600 с.
12. Сунь Ятсен. Конституция пяти властей / Сунь Ятсен ; [пер. с кит.] // Сунь Ятсен. Избранные произведения / [отв. ред. С. Л. Тихвинский]. - [2-е изд., исправ. и доп.]. - М. : Наука, 1985. - С. 641-656.
13. Сухонос В. В. Взаємовплив громадянського суспільства та інституту глави держави: досвід СРСР та України / В. Сухонос // Право України. - 2014. - № 4. - С. 99-106.
14. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : [монографія] / Володимир Вікторович Сухонос. - Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. - 336 с.
15. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві / Сухонос В. В. - Суми : УАБС НБУ, 2011. — 339 с.
16. Холодный М. Махновщина: прошлое, настоящее и будущее Украины. Анархия как естественное состояние Украины [Электронный ресурс] / Максим Холодный // ИА REX - российское информационное агентство. - 2013. - 10 декабря. - Режим доступа : <http://www.iarex.ni/articles/43745.html>.
17. Чугуенко М. Шокирующая Украина. Лабиринты истории / Михаил Чугуенко. - Х. : Книжный клуб "Клуб семейного досуга", 2003. - 320 с.

Отримано 03.04.2015

Аннотация

Статья посвящена анархистской проблематике. В частности, анархия рассматривается как одна из моделей организации гражданского общества.

Summary

Article is devoted to the problems of anarchism. In particular, anarchy considered as one of the models of civil society organizations.